

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran / June 2021, c. 7, s. 1: 95-113

Hattâbî ve Rummânî'nin Gözünden Kur'ân'ın Kelime Seçimindeki İ'câzı

The Miraculousness of the Quran in Word Choosing Through the Eyes of
al-Hattabi and al-Rummânî

Adnan ARSLAN

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı,
Associated Professor, Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences,
Division of Basic Islamic Sciences
Department of Arabic Language and Rhetoric
adnan.arslan@bilecik.edu.tr

Bilecik/Turkey

ORCID: 0000-0002-3989-6612

DOI: 10.47424/tasavvur.889252

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 1 Mart / March 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 30 Mart / March 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Arslan, Adnan. "Hattâbî ve Rummânî'nin Gözünden Kur'ân'ın Kelime Seçimindeki İ'câzı". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (Haziran 2021): 95-113.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Müstakil bir araştırma sahası olarak İ'câz'ul-Kur'ân'a dair kaleme alınan eserler içerisinde bazıları ilklerden olması itibariyle öncü durumundadır. Bunlardan iki tanesi Hattâbî (ö. 388/998) ve Rummânî'ye (ö. 384/994) aittir. Bu iki muasır müellif, Kur'ân'ın mucizeliğine farklı açılardan baksalar da Kur'ân'ın, maksadını ifade etmek için seçtiği kelimelerdeki harikuladeliği hususunda benzer bir yaklaşıma sahiptirler. Arapçada belirli bir anlam etrafında birbirleriyle örüntü içerisinde olan pek çok yakın anlamlı kelime bulunmaktadır. Muhatap ve bağlama göre bu kelimelerden en uygun olanının seçilmesi edebiyatçının kalitesini tayin eden mühim bir ölçüttür. Bu meziyet Kur'ân'da mucize seviyesindedir. Hattâbî ve Rummânî, söz konusu edebi meziyet bakımından Kur'ân kelimelerini eserlerinde incelemiştir. Hattâbî, özellikle belirli bir edebi sanat çerçevesinde kalmayıp genel anlamda kelime tercihlerini araştırmış ve yakın anlamlı diğer kelimeler içerisinde neden o kelimenin Kur'ân'da kullanıldığı ile ilgili yorumlar yapmıştır. Rummânî ise özellikle istiare başlığı altında Kur'ân'ın bu özelliğini araştırmıştır. Bu çalışmada iki müellifin konuya yaklaşımları ve ele aldıkları kelime tahlilleri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve Belâgatı, Tefsir, Rummânî, Hattâbî, İ'câz

Abstract

Some of the works written on the i'jaaz as an independent research field are pioneers in that they are among the firsts. Two of them belong to Hattâbî (d. 388/998) and Rummânî (d. 384/994). In Arabic, there are many closely related words that are in a pattern with each other. Choosing the most appropriate of these words according to the addressee and context is an important criterion that determines the quality of the literature. This virtue is at the miracle level in the Quran. Hattâbî and Rummânî examined the words of the Quran in terms of the literary virtue in question. Hattâbî did not stay within the framework of a particular literary art, but researched his word preferences in general and made comments about why that word was used in the Quran among other words with similar meaning. In this study, the two authors' approaches to the subject are examined.

Keywords: Arabic Language and rhetoric, Tafsir, al-Rummânî, al-Hattâbî, I'jaz

Giriş

Bir binayı oluşturan tuğlaların hemen hemen hepsinin boyutları aynıdır. Tek tip tuğlalar mimarın tasarladığı şekil ve ölçülere göre yan yana ve üst üste konularak binayı oluşturur. Böyle bir yapıda tuğlaların boyutları aynı olduğu için onlardan birinin diğeri ile yer değiştirmesinin herhangi bir zararı yoktur. Ancak öyle bir yapı düşünün ki onun inşasında kullanılan tuğlaların her birinin kilit taşı gibi ayrı bir yeri ve ayrı da bir şekli vardır. Bu binanın ayakta durması için her bir tuğlasının kendisi için belirlenen yerde diğerleriyle omuz omuza vermesi gerekmektedir. Öylesine muhkem ve harikulade bir yapıda binayı teşkil eden her bir parçanın bina kadar değeri vardır. Zira bina, bu parçalarının tamamının özenle seçilmesi ve kendisi için tayin edilen mahsus yere sabitlenmesi ile ayakta durmaktadır. Herhangi bir tuğlanın yerinden oynatılabilmesi yahut başka bir parça ile değiştirilebilmesi binanın tamamen yıkılması ile ancak mümkündür. İşte Kur'ân böyle bir binadır; lafızları ise işte öyle tuğlalardır.

Belâgat denildiğinde ilk akla gelen isimlerden birisi kuşkusuz Câhız'dır (ö. 255/869). *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eseri ile Arapların alamet-i farikası olan belâgatın, ilmi bir disiplin haline gelmesinde öncü rolü olmuştur. Câhız bu eserinde, belâgat sahibi olmanın şartlarından birisinin lafız seçiminde gösterilmesi gereken titizlik olduğunu belirtmiştir. Bu hususta Câhız, örnek olarak الجوع (açlık) ve المطر (yağmur) kelimeleri hakkında halk arasında yanlış bir kullanımdan bahsetmektedir. الجوع Kur'ân'da ceza, yoksulluk ve açık bir acizlik bağlamında kullanılmaktadır.¹ Halbuki insanlar kudret ve selamet durumunda bu kelimeyi zikretmektedir. Câhız'a göre bu bağlamda kullanılması gereken kelime السغب olmalıdır. Aynı şekilde المطر (Yağmur) kelimesi de Kur'ân'da intikam bağlamında kullanılmıştır.² Halbuki insanların çoğunu teşkil eden avâm

¹ el-Bakara 2/155; en-Nahl 16/112; el-Gâşiye 88/7; el-Kureş 106/4.

² en-Nisâ 4/102; el-A'râf 7/84; el-Enfâl 8/32; Hûd 11/82; el-Hicr 15/74; el-Furkân 25/40; eş-Şuarâ 26/173; en-Neml 27/58; el-Ahkâf 46/24. en-Nisâ sûresi dışındaki sûrelerde geçen المطر kelimesi, Câhız'ın dediği gibi inkârcıların başına musibet şeklinde gelen bir yağmur anlamında kullanılmıştır. Rahmet ve bereket vesilesi bir nimet olarak yağmur, hakikaten de

ise الغيث ile المطر arasında bir ayırım gözetmemektedir. İnsanlar zikri daha uygun ve kullanımı daha evla olan lafızları tefrik edememektedir.³

Bir manayı genel hatlarıyla karşıya aktarmanın pek çok yolu olsa da dakik bir şekilde anlamı karşıya tam isabet ettirmek ancak en uygun lafızların seçilmesiyle olabilmektedir. Bu açıdan birbiri ile yakın anlamlı/müradif görülen lafızlar içerisinde bağlama ve diğer lafızlara en münasip düşen kelimelelerin seçilmesi bir sanattır ve Kur'ân'da bu sanat bir benzerinin getirilemeyeceği derecesindedir yani mucizedir.

Kur'ân'ın kelime seçimindeki harikalığına özellikle dikkat eden Hattâbî⁴ ve Rummânî⁵, ilk paragrafta değindiğimiz ve Câhız'ın da üzerinde durduğu gibi Kur'ân kelimelerinin her birinin yerli yerince özenle seçilmiş olduğuna dikkat çekmişlerdir. Birbirine yakın anlamlı kelimeler içerisinde özellikle birinin tercih ediliyor oluşunda, bağlama uygunluk ve maksadı en açık bir şekilde ifade etme bakımından harikuladeliğe görmüşlerdir. Onların bu bağlamdaki yorumları kendilerinden sonra gelen pek çok müfessire ilham kaynağı olmuştur. Bu itibarla bu iki müellifin söz konusu kelime seçimindeki tespitlerinin bir araya getirilmesi ve tahlillerinin yapılması i'câz'ın Kur'ân çalışmalarına katkı sağlayacaktır. Her iki müellifin "kelime seçimi" bağlamında ele aldığı örnekler aynı olmadığı için aralarında bir karşılaştırma yapmak mümkün olmamıştır.

Kur'ân'da Lukmân 31/34; eş-Şûrâ 42/28; el-Hadîd 57/20 âyetlerinde الغيث kelimesi ile ifade edilmiştir. Ancak en-Nisâ sûresinde المطر kelimesi, inkârcıların başına tufan ve sellere neden olarak onları helak edecek bir azap değil, Müslümanların savaş esnasında yağmurdan dolayı zarar görmesi bağlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla Câhız'ın ilgili kelime hakkında "Kur'ân'da intikam bağlamında kullanılmaktadır." şeklindeki genellemenin bir istisnası vardır demek gerekmektedir.

³ Ebû Osmân el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Mısır: Mektebetu Hâncî, 1998), 1/20. (4 Cilt)

⁴ Müellif hakkında ayırtı için bk. Salih Karacabey, "Hattâbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), XVI/489-191.

⁵ Müellif hakkında ayırtı için bk. Sedat Şensoy, "Rummânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), XXV/242-244.

I. Hattâbî'nin Tespitleri

Hattâbî'ye göre Kur'ân'ın i'câzı/mucizeliği meselesi aslında izaha ihtiyaç duymayacak derecede gayet açık bir mevzudur.⁶ Bunun böyle olduğu Kur'ân'ın nüzul zamanından eserin telif edildiği dördüncü yüzyıla kadar nazmın herhangi bir benzerinin getirilememiş olmasından bellidir. Zira Kur'ân, inkârcı Arapların tamamına meydan okumuş ve bir benzerinin getirilmesi hususunda ısrarla talepte bulunmuştur. Ne var ki belâgat ve hitabette namdar olduklarını iddia eden münkir Araplar, Kur'ân'ın bu meydan okuması karşısında aciz kalmışlardır. Sadece bir kez değil aynı meydan okuma risaletin başından sonuna kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında Hz. Peygamber (sav) onları sürekli aynı talep ile tahkir ediyor, dinlerini küçümsüyor ve onların akıllarını hafife alıyordu. Güzel söz söyleme ve duygularını en mükemmel bir şekilde ifade edebilme hususiyetine sahip olmaları ile övünüp duran, diğer milletlerden ziyade edebiyatta öne çıkan müşrik Arapların bu meydan okuma karşısında savaşa başvurmuş olmaları, Kur'ân'ın mucize oluşuna tek başına bir delildir. Zira Kur'ân'ın bir benzerini getirme meselesi eğer iktidar dâhilinde olsa idi Araplar kolay olan şiirle mukabele yerine savaşa müracaat etmezlerdi. Zira müşrikler savaş seçeneğini tercih etmekle başlarına büyük işler açmış oldular. Bedir savaşından itibaren büyük zayıflar verdiler, en yakın akrabalarını savaş meydanlarında kaybettiler, gururlandıkları mallarını ganimet olarak Müslümanlara teslim ettiler. İçlerinden bir şair, eğer Kur'ân'ın ifadelerinden daha güzel bir şeyler söyleyebilse idi tüm bunlara katlanmak zorunda kalmayacaklardı ve Hz. Peygamber de (sav) davasından vazgeçecekti. Gayet kısa ve kolay olan yolu terk edip meşakkatli ve felaketli bir yolu tercih eden müşrikler, lisan-ı halleri ile i'câzı ispat etmişlerdir. Zira akıllı olan böyle bir yola girmez.

Hattâbî Kur'ân'ı inkâr eden Arapların düştüğü vaziyeti şuna benzetmektedir: Bir adam şiddetli susuzluk çekmektedir. Susuzluktan ölecek dereceye gelmesine rağmen hemen yanı başındaki suyu içmiyorsa bundan kesinlikle

⁶ Hattâbî'nin genel olarak i'câz hakkındaki görüşleri hakkında çalışma için bk. Celalettin Divlekçi, "Hattâbî'nin (Ö.388) İ'câz Anlayışı Ve Kur'an'ın İfade Biçimine Yönelik Tenkitlere Yaklaşımı", *Ekev akademi Dergisi* 18/60 (Yaz 2014), 97-124.

anlaşılan şudur ki adamın su içmeye kudreti kifayet etmiyor. Bunun böyle olduğuna hiçbir akıl sahibi tereddüt etmez.

Müşrik Arapların düştüğü vaziyet de bundan farklı değildir. Onların Kur'ân'ın bir benzerini getirmeye olan ihtiyaçları susuzluktan helak olma derecesine gelmiş olan adamın durumu gibidir. Bu şahıs hemen yanı başındaki suyu içmiyorsa, bu onun acizliğindedir. Aynı şekilde Araplar, Kur'ân'ın bir benzerini getirmektense savaşmayı ve bu yolda zilletli bir şekilde ölmeyi tercih etmiştir. Gurur ve kibirlerinden dolayı iman etmeyen dik başlı Araplar, Hz. Peygamberin (sav) meydan okuması karşısında bir şey yapamayıp savaşa başvurular ve hakikaten de yanı başında su bulunup da susuzluktan ölen adam gibi olmuşlardır.⁷

Hattâbî, eserine bu şekilde giriş yaptıktan sonra Kur'ân'ın hangi keyfiyetle mucize olduğu hususundaki tartışmalara yer vermiş ve muhtelif görüşler arasında kritikte bulunmuştur. Daha sonra kendi görüşünü ortaya koymuş ve i'câzın mühim bir veçhinin Kur'ân kelimelerinde olduğunu ifade etmiştir. Burada müellifin tespit ettiği inceliklere dair dikkat çeken örneklere yer verilmiştir.

Hz. Yûsuf'un kardeşleri, kıssada geçtiği gibi kıskançlık eseri olarak kardeşlerini kuyuya atmışlar ve döndüklerinde de babalarına *أكله الذئب* "Onu kurt yedi"⁸ demişlerdi. Hattâbî burada "yedi" fiili hakkında yöneltilen bir eleştiriye yer verir. Hayvanın bir başka canlıyı yakalayıp kendine yiyecek yapması için kullanılan fiil, asıl itibariyle *افترس* olduğu halde⁹ burada "yedi" denmesi itiraza konu olmuştur.

Hattâbî, Kur'ân'ın *فوس* yerine *أكل* lafzını tercih etmesinde siyaka uygunluk bulunduğunu belirtmektedir. Eğer çocuklar babalarına döndükleri vakit kurdun onu yediğini değil de parçaladığını söyleselerdi babanın "öyle ise beni onun parçalandığı yere götürün de onun bedeninin kalan kısımlarını bari gö-

⁷ Ebû Suleymân el-Hattâbî, *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân* (Selâsu Resâil fî i'câzi'l-Kur'ân içinde), thk. Muhammed Halefullâh, Muhammed Za'lûl Selâm (Mısır: Dâru'l-maârif, ts.), 22.

⁸ Yûsuf 12/17.

⁹ Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1979), 4/485. (6 Cilt).

reyim" deme ihtimali vardı. Halbuki kardeşler, Hz. Yusuf'tan yakayı ele vermeyecek şekilde kurtulmak istiyorlardı. Dolayısıyla siyak bakımından buna uygun düşen fiil افترس değil اكل olmuştur.¹⁰

Hattâbî'nin nazımdaki i'câza getirdiği delillerden birisi de وَأَنْطَلِقُ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنْ ائْمَشُوا وَأَصْبِرُوا عَلَى الْهَيْبَتِ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُّ "Onların ileri gelenleri harekete geçip şöyle dediler: "Yolunuzda yürüyün! Tanrılarınıza bağlılıkta direnin! İşte (sizden) istenen budur."¹¹ âyetinde geçmektedir. Bu âyette Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber'in tevhit dinine davet etmelerine karşın pek çok ilahlara inanmakta ısrar edeceklerini söylemektedirler. Kendi tabilerinin buldukları şirk hali üzere devam etmelerini ifade eden bu âyette geçen ائْمَشُوا "yürüyün" kelimesine itiraz edilmiştir. "İlahlarınızı terk edip tek bir yaratıcıya inanmayın, siz yolunuzda devam edin" manasına gelebilen ifadede, neden امضوا "ilerleyin" yahut انطلقوا "hareket edin" gibi fiillerin yerine ائْمَشُوا "yürüyün" denilmiştir? Soru sahibi "yürümek" yerine böyle lafızların belâgate daha uygun olacağını ifade etmiştir.

Hattâbî cevabında ائْمَشُوا "yürüyün" ifadesinin manaya daha münasip olduğunu şu şekilde dile getirmektedir: Burada müşriklerin, eskilerden beri atalarından devraldıkları putlara tapınma âdetinin devam ettirilmesi yönündeki kararlılıkları ifade edilmektedir. Onlara göre, gelenek halini almış putlara tapınma yolu yeni ortaya çıkan tevhit yolundan daha selametlidir. Öyle ise "her şeyiyle topluma yerleşmiş ve alışlagelmiş bir âdete sadık kalıp o yol üzerinde yürümek varken neden başka yollara girişelim ki?" Müşriklerin aktarmak istediği anlam budur. Bulduğu hal üzere devam etmek manasına tam mutabık düşen kelime ائْمَشُوا "yürüyün"dür. Zira daha uygun olacağı iddia edilen kelimelerde "bir halden başka bir hale geçişin" ifade ettiği rahatsızlık ve sıkıntılar vardır. Halbuki müşriklerin kastettiği şey, "bulduğunuz hal (putperestlik) üzerinde sizin için bir sıkıntı yoktur" manasıdır. Diğer taraftan Hattâbî âyette geçen ائْمَشُوا lafzının başka bir manaya da delalet edebileceği yönündeki bir kavle yer verir. Araplar "yürümek" fiilini, ayaklar üzerinde hare-

¹⁰ Hattâbî, *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân*, 41.

¹¹ Sâd 38/6.

ket etmekten başka bir de zafer elde etmek için bir araya gelmek ve sayıca çoğalmak¹² için de kullanılmaktadırlar.¹³ Nitekim kişinin çok çocuğu olduğunda “yürüdü” denilmektedir.¹⁴ Hattâbî'nin atıfta bulunduğu bu kavil Türkçe açısından da gayet anlaşılır bir yorumdur. Zira Türkçede mecazi bir kullanım olarak yürümek “az zamanda çok ilerlemek, yayılmak, çoğalmak, artmak” anlamlarına gelmektedir.¹⁵ “Allah yürü ya kulum dedi” atasözü kişinin zenginleştiğini ifade için kullanılmaktadır. “Filan kişi yürüdü gitti” denildiğinde o kişinin makam mevki yahut iktisadi açıdan epey ilerlediği anlaşılır. Bu kavle göre âyette geçen ائشوا lafzının anlamı, bağlama göre “İlahlarınızın yolundan giderek destek olun” manasına da gelmektedir. Ne var ki diğer fiillerde bu anlam bulunmamaktadır. Hattâbî'nin bu yorumuna göre bu bağlama uygun düşen sadece ائشوا ibaresidir. Anlamca ona en yakın kelimeler dahi bağlamanın gerektirdiği inceliği karşılayamamaktadır.

Kur'ân'ın birden fazla yerinde mahşer günü insanlara amel defterlerinin sağ, sol ve arkalarından verildiği an tasvir edilir. Bu tasvirlerden birisi de el-Hâkka sûresinde yer alır. Kitabı sol tarafından verilenler *keşke bu kitapla yüzleşmeyeydik* derler. Ölümle her şey bitseydi diye arzu ederler. Dünyada kazandıkları hiçbir şeyin o gün fayda vermediğini görürler ve şöyle derler: هَلَكَ عَجِيْ سُلْطَانِيَّةٌ “Güç ve saltanatım elimden çıkıp gitti.”¹⁶

Hattâbî, bu âyette “helak olma” anlamına gelen هَلَكَ fiilinin neden kullanıldığına dair dile getirilen bir tenkide cevap verir. Eleştiri sahibi elden bir şeyin çıkıp gitmesi için kullanılacak fiilin aslında ذهب olduğunu söylemektedir. Mahşer gününün dehşetinden kişi dünyadaki saltanatının *helak* olmasından değil *gitmesinden* dolayı perişaniyet yaşamaktadır. Hattâbî bu itiraza şöyle cevap verir: Söz konusu âyette mahşer günü kitabı solundan verilen kişi dünyevi saltanatının hiçbir surette geri dönmeyeceğini anlar. Zira kıyamet kop-

¹² el-Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitābu'l-'Ayn*, thk. 'Abdulḥamîd Hindāwî (Beirut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 4/144.

¹³ Hattâbî, *Beyānu i'câzi'l-Kur'ân*, 44.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisānu'l-'Arab*, thk. 'Abdullāh 'Aliyyu'l-Kebîr, Muḥammed Aḥmed Ḥasbullāh, Hāşim Muḥammed eş-Şāzeli (Kahire: Dāru'l-Me'arif, t.y.), 15/282. (15 Cilt)

¹⁵ Yürümek ne demek TDK Sözlük Anlamı www.sozluk.gov.tr (Erişim Tarihi: 8.01.2021).

¹⁶ el-Hâkka 69/29.

muş ve dünya hayatı her şeyiyle birlikte hâk ile yeksan olmuştur. Geri dönüp de dünyada sahip olunan her ne varsa tekrar elde edilme ihtimali hiç kalmamıştır. O halde mahşer günü dehşeti yaşayan kişinin dünyadaki gücü hakkında söyleyeceği söz ذهب "gitti" değil هلك olmalıdır. Çünkü ذهب fiilinde geri dönüş ümidi bulunmaktadır. هلك lafzında ise böyle bir ihtimal kesinlikle yoktur. Helak olmuş bir şey için tekrar geri dönme ümidi düşünülmez.¹⁷

Mü'minûn sûresi adından da anlaşılacağı üzere müminlerin hususiyetlerinden bahsederek başlamaktadır. Onların boş söz ve davranışlardan uzak durdukları, namazlarında huşu içerisinde oldukları vb. özellikleri zikredilir. Bunları yerine getirdikleri için de felaha erdikleri anlatılır. Müminlerin özelliklerinden birisi de وَالَّذِينَ هُمْ لِلرَّكُوعَةِ مُعْبُونُونَ âyetinin¹⁸ belirttiği gibi zekâtlarını vermemeleridir. Ancak bu cümlenin terkihi itiraza neden olmuştur. İtiraz eden kişi; "zekât verdiklerini ifade etmek ايتاء veya اعطاء yahut أداء gibi için daha uygun başka kelimeler varken neden مُعْبُونُونَ denilmiştir." diyerek itiraz eder. Zira soru sahibine göre zekât yapılmaz, verilir. Halbuki âyet "onlar zekâtlarını verirler" değil, "zekâtlarını yaparlar" demektir.

Hattâbî'ye göre âyetin maksadı sadece müminlerin zekâtlarını verdiklerini haber vermek değildir. Soru sahibinin önerdiği kelimeler âyetin maksadını karşılamamaktadır. Onlar sadece zekâtın verildiği bilgisine matuftur. Âyet ise müminlerin zekât vermekte oldukça ileri gittiklerini ve bu hallerinin kendilerine işlemiş bir sıfata dönüştüğünü ifade etmektedir. Zekât vermenin onların alamet-i farika bir hususiyetleri olduğuna işaret edilmektedir. Bu mana ise ancak مُعْبُونُونَ ibaresi ile ifade edilebilir. Sual sahibinin önerdiği kelimelerin hiç birisi bu manayı tam olarak veremeyecektir.

Müellif, yapmış olduğu bu yorumdan sonra konuyla ilgili bir kavle/görüğe yer vermiştir. Bu kavle göre âyette geçen zekâttan maksat salih ameldir. Buna göre müminler temiz ve salih ameller işlerler anlamına gelir.¹⁹

¹⁷ Hattâbî, *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân*, 44

¹⁸ el-Mü'minûn 23/4.

¹⁹ Hattâbî, *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân*, 45.

Bu kavlin Hattâbî'nin kendine ait olan yorumundan daha tatmin edici olduğu söylenebilir. Zira zekât vermeyi yaparlar ifadesi ile aslında müminlerin çokça zekât verdiği ve bundan dolayı zekât verme ile muttasıf oldukları gibi bir yorum –dil buna izin verse de– nüzul dönemi açısından pek isabetli görünmemektedir. Zira bu sûre ittifakla Mekki'dir ve zekât Medine'de farz kılınmıştır. Dolayısıyla ilgili ibarenin pek çok tefsirde de belirtildiği üzere iyi ameller yaparlar şeklinde telakki edilmesi ilk yoruma nispeten daha münasip düşmektedir.

II. Rummânî'nin Tespitleri

Bir kısım ilim talebelerinden gelen talep üzerine eserini kaleme alan Rummânî, i'câzı ortaya çıkaran hususları başlıklar altında vermiştir: *Meselesinin belâgat yönü, Arapların Kur'an'ın meydan okumasını cevapsız bırakmaları, meydan okumanın herkese yönelik olması, sarfe, Kur'an'ın gelecekle ilgili doğru haberler vermesi, üslûbundaki harikuladeli ve diğer mucizelerle mukayesesi şeklindedir.*²⁰

Rummânî, eserine Kur'ân'ın hangi açılardan mucize olduğuna dair bir mukaddime ile başlamaktadır. Burada söz konusu Daha sonra her bir başlık kendi içerisinde Kur'ân âyetlerinden getirilen örneklerle detaylandırılmıştır. Müellifin eseri i'câzu'l-Kur'ân hususunda işaretler dönemi diye anılan ikinci dönemin en önemli eserleri arasındadır.²¹ Bundan dolayı müellifin bu ana başlıklarına yer vermek esere genel bir bakış sağlaması açısından faydalı olacaktır:

- a) İcâz
- b) Teşbîh
- c) İstiâre
- d) Telâum (Uyum)
- e) Fevâsıl (Âyet sonları)
- f) Tecânüs

²⁰ Celalettin Divlekçi, "Ali b. İsa er-Rummânî'nin (ö.384/994) İ'câz Anlayışı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2016), 14.

²¹ Divlekçi, "Ali b. İsa er-Rummânî'nin (ö.384/994) İ'câz Anlayışı", 12.

- g) Tasrîf
- h) Tazmîn
- i) Mübâлага
- j) Hüsn-ü Beyân

Müellif, bu başlıkların her birisini âyetlerden örnekler getirerek izah etmiştir. Bu çalışmada özellikle istiare başlığı altında yer verilen örnekler ele alınacaktır. Zira Rummânî, belirli bir mefhumun istiare yoluyla aktarılmasının nedenleri üzerinde durur. Çalışmamızın çıkış noktasını teşkil eden örnekler de bu başlığa aittir.

Zuhurf sûresinde Cenâb-ı Hak وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَلِكَ نُخْرِجُوهَا "Gökten ölçülü olarak su indiren de O'dur. Bununla ölü bir beldeye yeniden hayat veririz. İşte siz de böyle diriltip çıkarılacaksınız."²² Bu âyette geçen فَأَنْشَرْنَا pek çok tefsire göre hayat verdik anlamında istiaredir. Rummânî'ye göre bu istiare ile dikkat çekilen şey gökten indirilen mukadder bir su ile ölmüş gibi olan kurak yeryüzünde bitki, ağaç ve meyvelerin izhar edilmesidir. Bu suretle öldürdükten sonra dirilttiğimiz kimse gibi olur. Bu istiare ile sanki mana şöyledir: Allah ölüleri diriltti ve onlar da neşr oldular.²³

Görüldüğü gibi Rummânî kelimenin diriltmek anlamından farklı olarak yeryüzünün su ile hayatlandıktan sonra bitki, ağaç ve meyvelerle bitki örtüsünün izhar edilmesine dikkat çekmektedir. Hakikaten de dil kaynaklarına bakıldığında ihya ile inşar arasında fark bulunmaktadır. Ebu Hilâl el-Askerî tekrardan diriltme anlamındaki بعث'in ölülerin kabirlerinden çıkarılması anlamına geldiğini söylemektedir. Neşr ise diriltilemlerin amellerinin başkalarına gösterilmesi anlamına gelmektedir.²⁴ Bu yorum Rummânî'nin فَأَنْشَرْنَا ifadesine verdiği izhar ettik/gösterdik anlamını teyit etmektedir. O halde فَأَنْشَرْنَا ifadesi ise kastedilen şey, kışın ölmüş gibi olan yeryüzünün baharda diriltilmesi ve tüm bitkilerin çiçek, yaprak ve meyvelerle saçılmasıdır. Fakat maksat bahar

²² Zuhurf 43/11.

²³ Rummânî, *en-Nüketu fi i'câzi'l-Kur'ân*, 89.

²⁴ Ebû Hilâl el-Askerî, *Mu'cemû furûki'l-lugaviiyye*, thk. Beytullâh Beyât (b.y.: Muesesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1402), 103

mevsiminde yeryüzünde meydana gelen değişiklikleri anlatmak değildir. Zira âyet insanların da bitkiler gibi yerden çıkarılacağına dair bir kıyasla bitmektedir. Bu yerden çıkarılıştan maksat da amellerin hesaba çekilmesidir. O halde denilebilir ki فَأَنْشَرْنَا ile insanların dünya toprağı altında işledikleri amellerin, yeniden dirilişten sonra bitkiler gibi yayılıp saçılacağına işaret edilmektedir. Bunu teyit eden ise وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ “Amel defterleri açıldığı zaman” âyetidir. Burada da neşr ile amel defteri yapraklarının açılması kastedilmektedir. Özetleyecek olursak âyette insanın yaptığı amellerin mahşer günü ortaya döküleceğı, hiçbir şeyinin gizli kalmayacağı kastedilmiştir. Tekrar diriltildikten sonra amellerin ortaya çıkışı bahar mevsiminde diriltilen bitkilerin yaprak, meyve ve çiçeklerinin ortaya çıkışı gibi makuldür. Dolayısıyla tekrar dirilişle amellerin ortaya dökülmesini ifade ederek makama uygun düşen، يا دا أحيينا değil، فَأَنْشَرْنَا fiilidir. Bu kullanım, Kur'ân'da geçen lafızların deyim yerinde ise ne kadar hassas ve dakik bir terazi ile ölçüldüğüne güzel bir örnektir.

Rummânî'nin istiare başlığı altında ele aldığı diğer bir örnek ise Nahl sûresinde yer almaktadır. Allah şöyle buyurmaktadır: وَصَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ الْجُوعَ وَالْخَوْفَ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ “Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Derken ahalisi Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etti, Allah da onlara yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı.”²⁵ Bu âyette فَأَذَاقَهَا اللَّهُ الْجُوعَ وَالْخَوْفَ ibaresi Allah'ın nimetlerine nankörlükle karşılık veren kimselere ceza olarak açlık ve korku azabının verilmesinden bahsedilmektedir. Cümle harfî olarak çevrildiğinde “Allah onlara açlık ve korku elbisesini tattırdı.” mealine tekabül etmektedir. “Açlık ve korku elbisesi” ibaresindeki “elbise” Rummânî'ye göre istiareidir. Âyette kastedilen Allah'ın onları nimetlerinden mahrum bırakarak açlığa, başlarına ürkütücü musibetler vererek de korkuya maruz bırakmasıdır. Ancak bunun dışında bir de “elbise” ifadesi ile açlık ve korku azabının devamlılığı ifade edilmiştir. Buradaki elbise, insanın üzerine giydiği cilt elbisesi ya da ona benzer bir şeyle kalıcılık, devamlılık manasındadır.²⁶ Dolayısıyla nimetlere şükür yerine nankörlükle mukabele eden kimsele-

²⁵ en-Nahl 16/112.

²⁶ Rummânî, en-Nüketu fi i'câzi'l-Kur'ân, 90.

rin başına, gelip geçen anlık bir musibet değil bilakis müzmin bir hale dönüşmüş açlık ve korku azabı verilmektedir. Açlık ve korku ile bütünleşmiş bir toplum haline gelmelerini âyetteki “لَيَأْسَنَ” istiaresi ifade etmektedir.²⁷

Rummânî'nin istiare olarak belirlediği diğer bir ibare ise Hacc sûresinde geçen يَوْمَ عَقَبِیِّ terkididir. Bu terkip harfi olarak “kısır bir gün” mealindedir. Âyetin tamamı şu şekildedir: وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ يَوْمَ عَقَبِیِّ “İnkâr edenler ise, kıyamet kendilerine ansızın gelinceye veya sonu olmayan günün azabı kendilerini yakalayınca kadar Kur'an hakkında hep şüphe içinde kalacaklardır.”²⁸ Gün nasıl kısır olur? Çocuk sahibi olamayan erkek ve kadın için müşterek bir kelime olan عَقَبِیِّ hangi açıdan kıyamet günü için kullanılmış olabilir? Rummânî bu ibarenin istiare olduğunu ve anlamının da sonrasında hiçbir hayır olmayan gün olabileceğini belirtir. Buna göre kıyamet gününün kısır oluşu, sonrasında olumlu hiçbir sonucun elde edilememesi anlamındadır. Bir ömür boyu hayatını hep şüphe ve tereddütler içerisinde geçirmiş olan inkârcılar bunca şüphenin sonunda hiçbir sonuç elde edemeden kıyamet yahut ölüm ile karşılaşacaklardır. Kıyamet yahut ölüm karşılına çıktığı zaman o günün akabinde ebediyen kısır/neticesiz bir azaba müstahak olacaklardır. O günün akim oluşu, inkârcıların Kur'an hakkında sürekli فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ “şüphe içerisinde” kalışlarıyla ilgili de olabilir. Yani; onlar sürekli Kur'an hakkında şüpheler içerisinde idiler. Bu şüpheler kendilerine yarayacak yahut içlerini rahatlatacak kesin bir sonuca götürmediği ve akim kaldığı gibi en sonunda karşılına çıkan o gün de öyle hayırsız, sonuçsuz yani akim olacaktır. Bu ve daha pek çok muhtemel anlam tek bir kelime olan عَقَبِیِّ istiaresinden çıkarılabilmektedir.

Rummânî'nin istiare başlığı altında ele aldığı diğer bir örnek ise Mekkeli müşriklerin Müslümanlara yönelik baskı ve tacizlerinin son dereceye vardığı günlerde nazil olan şu âyette yer almaktadır: أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَلَائِكُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَشْهِمِينَ الْبِأَسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَزَلُّوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهَ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ “Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişler, öyle sarsılmışlardı ki peygamber ve yanındaki-

²⁷ Rummâni, *en-Nüketu fi i'câzi'l-Kur'ân*, 90.

²⁸ el-Hacc 22/55.

ler, "Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?" diye niyaz etmişlerdi. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır."²⁹

Görüldüğü gibi bu âyette maksat, müminleri mazinin imtihan sahnelerine götürerek o günlerden ve o zamanların inanmış ümmetlerinden ibretler almalarını temin etmektir. Bir Allah'a inanıyor olmanın ağır bedelinin sanki bir gelenek olduğu gösterilmektedir. Geçmiş ümmetlerin başına gelenleri zikretmekte teselli olduğu açıktır. Zira Hz. Peygambere yönelik "Senden önceki peygamberler de hep yalanlandı, alay edildi." mealindeki âyetler gibi bu âyette de bu kez onun ümmeti teselli edilmektedir. İnananlar hep böyle olur denilerek inanmış olmanın ilahi bir iltifat manasında imtihanla taçlandığı ifade edilmektedir. Bu âyette geçen *وَزُلُّوا* ibaresi âyetin maksadı olan teselli manasına son derece mutabık düşmektedir. Zira maksat önceki ümmetlerin *الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ* sıkıntı ve darlık ile sınındıklarıdır. Onların karşılaştıkları musibetlerin ağırlığını ifade etmek için Kur'ân *وَزُلُّوا* demiştir. Vaz edildiği anlam itibariyle yerin sarsılması yani deprem anlamına gelen bu kelime âyette, geçmiş zamanlardaki ümmetlerin yaşadıkları zorluklar karşısında sebat, kararlılık ve metanette oldukça çetin bir şekilde sınındıklarını ifade etmektedir.³⁰

Rummânî'nin istiare bağlamında ele aldığı diğer bir ifade ise A'râf sûresindedir. Âyet, Hz. Âdem ile Hz. Havvâ malum meselede şeytanın aldatması-na kapılarak ağaca yaklaştıkları vakit yaşananları tasvir etmektedir:

فَدَلَّيْهُمَا بِغُرُورٍ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَيْتُهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ نَنْهَكَمَا عَنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ وَأَقْبَلْ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

"Bu sûretle onları kandırarak yasağa sürükledi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri göründü. Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar. Rab'leri onlara, "Ben size bu ağacı yasaklamadım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?" diye seslendi."³¹

Bu âyette *فَدَلَّيْهُمَا بِغُرُورٍ* ifadesiyle şeytanın onları aldattığı ifade edilmektedir. Ancak Arapçada aldatmak anlamında pek çok fiil bulunmaktadır. Sadece

²⁹ el-Bakara 2/214.

³⁰ Rummânî, *en-Nüketu fi i'câzi'l-Kur'ân*, 90.

³¹ el-A'râf 7/22.

“Şeytan onları aldattı.” manası kastedilmiş olsaydı bunun yerini tutabilecek *فَتَنَ*, *أَغْوَى*, *أَغْوَى*, *أَضَلَّ* gibi fiiller de kullanılabilirdi. Halbuki *فَدَلِيَهُمَا بِعُزْرٍ* ile aldanmış olmaya eşlik eden başka bir olumsuzluk da ifade edilmiş olmaktadır. Şöyle ki *دَلَّى* fiili kuyunun dibine doğru kovayı indirmek gibi bir şeyi aşağı indirmektir. Rummâni bu fiilin “indirmek” manasının istiare ile şeytana isnat edildiğini düşünmektedir. Buna göre anlam şeytanın Hz. Âdem ile Hz. Havvâ’yı aldatacak makamlarından tenzil etmesi yani düşürmesidir.³² Şeytanın aldatmalarına uymanın kişiyi yüksekte aşağıya düşürmesi manası oldukça geniş bir anlam sahası ortaya çıkarmaktadır. Şeytana uyararak yüksek bir mevkiden alçak bir konuma düşmek manası herkese farklı bir açıdan bakabilir ve sınırlandırılmayacak kadar çok hadiselerle tatbik edilebilir.

Rummânî’nin istiare ile yorumladığı diğer bir âyet ise Yûnus sûresinde geçmektedir:

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا كَمَآءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَآءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَيْنَاهَا أُتْرَاقًا لَّيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ نَعْنُ بِالْأَمْسِ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su misalidir ki, insanların ve hayvanların yediği yer bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Yeryüzü bu güzelliğe kavuşup süslendiğinde ve sahipleri bu güzellikleri kendi güçlerine bağladıklarında oraya, bir gece vakti yahut güpegündüz emrimiz ulaşır da onu -sanki dün de yokmuş gibi- kökünden biçilmiş hale getiririz. Düşünenler için âyetlerimizi işte böyle açıklıyoruz.”³³

Dünya hayatının zatı itibariyle ne hakikatte olduğunu harika bir surette tayin ve tasvir eden bu âyette Rummânî *فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا* ibaresi ile istiare yapıldığını düşünmektedir. Vaz edildiği anlam itibariyle -Türkçemize de “hasat” olarak geçen- kelime, ekinlerin biçilip toplanması anlamına gelmektedir. Âyet bir bütün halinde dünya hayatını gökten indirilen bir suya teşbih etmektedir. Benzetme sanatının temsili olduğu bu âyette hakiki mana ile temsil o kadar iç içe girmiş ve o denli birbirine mutabık düşmüştür ki neredeyse temsil tama-

³² Rummâni, *en-Nüketu fi i'câzi'l-Kur'ân*, 91.

³³ Yûnus 10/24.

men hakikate inkılap etmiştir denilebilir. Dünya hayatı yemyeşil bitkilerle karışmış ve rengârenk süslü bir dünya meydana getirmiş su gibidir. Bu su yeryüzünü öylesine süslemiştir ki ona sahip olanlar elde ettikleri bağ ve bahçelerle gururlanır hale gelmişlerdir. Ancak öyle bir musibet gelir ki bağ ve bahçeleri yerle bir eder. Yemyeşil tarlalar hasat edilmiş gibi olur. İşte burada dünya hayatının gökten indirilmiş bir suyla yemyeşil bahçelere dönmesine karşılık yine bir musibetle hâk ile yeksan edilip hasat edilmiş gibi olacağına işaret edilmiştir. Vaz edildiği anlam itibariyle ekinleri hasat edilmiş bir tarla için kullanılan *حصيداً* ifadesinin temsili teşbih içinde istiare edilmesi âyetin maksadı açısından gayet uygun düşmüştür. Rummânî'ye göre ilgili ifade âyet içerisinde helak anlamındadır.³⁴

Rummânî'nin yaptığı yorumlardan anlaşıldığına göre istiarenden maksat gözle görülmeyen gaybi meselelerin, malum şeylere kıyas edilmesidir. Bu itibarla istiare ile teşbihin amaçları örtüşmektedir. Müellifin bu bağlamda getirdiği istiare örnekleri oldukça açıklayıcıdır.

Yasin sûresinde bir âyette anlatıldığına göre inkârcılar kıyametten sonra sura üflenip diriltildikleri zaman *يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا* "Vah halimize! Yattığımız yerden bizi kim kaldırdı?"³⁵ diyeceklerdir. Rummânî'ye göre buradaki *مَرْقَدِنَا* *yattığımız yer* ifadesi istiaredir. Uyumak için yatılan yer anlamına gelen bu kelime istiare olarak mezar için kullanılmıştır. Bu istiarenden maksat öldükten sonra diriliş hakikatine gözle görünen bir şey olan uyku ile delil getirmektir. Tek bir kelime istiare yapılarak dirilişin örneği haline getirilmiştir. Şöyle ki insanın gece yatağında uyuyup sabah uyanması ne ise kabre girip mahşer sabahı uyanması da onun gibidir. Gece uyuyup sabah uyanmak her gün mükerreren ölüm ve dirilişe birer numunedir. İnsan hakiki manada bir kez ölüp bir kez dirilecektir. Ancak uyku ve uyanma ise insanın her gün gözü ile müşahede ettiği bir şeydir. Bu yüzden âyette *مَرْقَدِنَا* ifadesi ile geçmiş ve gaybi olan bir hakikat zahir olan bir olguya kıyaslanmıştır.³⁶

³⁴ Rummânî, *en-Nüketu fi i'câzi'l-Kur'ân*, 92.

³⁵ Yâsîn 36/52.

³⁶ Rummânî, *en-Nüketu fi i'câzi'l-Kur'ân*, 93.

Kur'ân'da pek çok âyet vardır ki bunlar müfessirlerin imtinân dediği kabilindedir. Bunun anlamı şudur: Âyetlerde Allah kullarına bahsettiği nimetleri hatırlatmakta ve onları iman, ibadet ve şükre davet etmektedir. İmtinân makamında zikredilen âyetlerde kullanılan dil ve üslup özellikleri söz konusu makamın gerektirdiği şekildedir. Rummâni, *وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتٍ فَمَخَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً* "Biz geceyi ve gündüzü birer âyet olarak yarattık. Gecenin âyetini siler, aydınlatıcı olarak gündüzün âyetini getiririz." âyetinde geçen *وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً* ifadesinde zikredilen *مُبْصِرَةً* kelimesinin istiare olduğunu söylemektedir. İbarenin harfi çeviri ile anlamı "gündüz âyetini gösterir kıldık" şeklindedir. Halbuki gündüz için kullanılması beklenen kelime *مُضِيْمَةٌ* yani aydınlatıcıdır. Neden gündüz için *aydınlatıcı* yerine *gösterici* denilmiştir? Rummânî'ye göre hakiki anlamı aydınlatıcı olan kelimenin yerine bu ifadenin kullanımı nimeti hatırlatması bakımından daha güçlü bir anlamı ihtiva ediyor oluşundandır.³⁷ Zira gündüzün gelmesinde pek çok menfaatler vardır. İnsanlar gündüz vakti güneşin ışığı yardımıyla yapabildikleri şeyi lambalarla yapmaya çalışsalar buna güç yetiremezler. Göz büyük bir nimettir ancak güneş olmasa göz de bir fayda getiremeyecektir. Dolayısıyla gündüz vaktinin ışığında gözün görebiliyor oluşu sayısız nimetlere vesiledir. Bu nimetleri çağrıştırmaları bakımından *مُبْصِرَةً* istiaresi *مُضِيْمَةٌ* kelimesinden çok daha kuvvetlidir.

Sonuç

Kur'ân'ın bir benzerinin getirilemeyeceği hususundaki nasstan dolayı İslam âlimleri arasında ittifak vardır. Fakat bu mucizeliğin keyfiyeti hususunda tabii olarak farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Şu var ki i'câzın en mühim tezahürünün Kur'ân'ın nazmında olduğu hususu pek çok İslam bilgini tarafından kabul görmüştür. Bu kanaatte olan belâgat dâhilerinden ikisi Hattâbî ve Rummânî'dir. Bu iki müellif, nazımdaki mucizeliğin bir yansımasının Kur'ân'daki kelime seçiminde kendini gösterdiğini keşfetmişlerdir. Onlara göre âyetlerde yer alan kelimeler siyak denilen bağlamın gerektirdiği şekilde harikulade olarak seçilmiştir. Arapçada bir manaya tekabül edebilecek yakın anlamlı onlarca ifade bulunmaktadır. Bunların içerisinden makam, muhatap ve maksada en uygun olan kelimenin tercih edilmesi başlı başına bir mucize-

³⁷ Rummâni, *en-Nüketu fi i'câzi'l-Kur'ân*, 88.

dir. İşte bu iki müellif icaza bu açıdan da bakmışlar ve eserlerinde bu hususa dikkat çekmişlerdir. Görüldüğü kadarıyla iki müellifin, Kur'ân'da seçilen kelimelerin yakın anlamlı diğer kelimelere göre izah ettikleri farklılıklar oldukça ince nükteler içermektedir. Hattâbî ve Rummânî bu nükteleri ortaya koymuş ve dolayısıyla Kur'ân'da geçen diğer kelimelerin bunlara kıyas edilmesini tavsiye etmişlerdir. Her iki müellifin izledikleri yöntem takip edilerek Kur'ân kelimelerinde daha pek çok nükte ve faidelerin keşfedilmesi muhtemeldir.

Son yıllarda özellikle Arap dünyasında, Kur'ân'da geçen kelimelerin, yakın anlamlı pek çok kelime içerisinden oldukça dakik bir şekilde seçildiği ve bu seçimle başlı başına bir i'câz ortaya çıktığına dair yorumlar yapılmaktadır. Youtube kanalları, sosyal medya platformları ve diğer medya organlarında sıklıkla görünür hale gelen bu türden yorumlar çoğu kez Arap dili belâgatı ve Tefsir alanında uzman kişilerce dile getirilmektedir. Bu yorumların bir kısmı oldukça isabetli ve hakikaten de i'câzu'l-Kur'ân konusunda tatmin edici tespitler içermektedir. Ancak bu konuda dile getirilen bazı değerlendirmelerin ilmi kriterlere dayanmadığı ve Kur'ân'ın muciz beyan oluşunu bir şekilde ispatlama gayreti ile alelacele ortaya atılan zorlama yorumlar olduğu görülmektedir. Bu tür ilmi dayanaktan yoksun ve hamasi söylemlerin gölgesinde kalan abartılı değerlendirmelerin sahipleri kendilerince Kur'ân'a nazar-ı dikkati çekmeye çalışmaktadırlar. Halbuki Kur'ân'ın nazmı ve kelimelerin seçilmesindeki i'câz meselesinin bu türden hayali, abartılı ve çoğu zaman da tutarsız yorumlara ihtiyacı yoktur. Böyle zayıf, kimi zaman da çelişkisi açık yorumlarla girişilen i'câz çığırkanlığının uzun vadede i'câz davasının ciddiyet ve inandırıcılığına zarar verme ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Oysaki bu çalışmada örneklerini sunmaya çalıştığımız Selef âlimlerin eserlerinde, bu kabilden kuvvetli ve çelişkiden uzak edebi tahliller fazlasıyla bulunmaktadır. Kur'ân'ın kelime seçimindeki dikkat çekici harikuladeliğini yansıtan bu türden yorumlar -bir lisansüstü tezini tatmin edecek çoklukta- klasik belâgat ve tefsir kaynaklarına serpilmiştir. Bunların belirli başlıklar altında tasnif edilerek müstakil bir çalışma halinde ilim dünyasına kazandırılması bu çalışmanın bir tavsiyesidir. Bu suretle klasik eserlerde zaten mevcut olan bir ilmi disiplinin günümüzde yapılan söz konusu yorumları da olgunlaştıracağı muhakkaktır. Sonuç olarak "kelime seçimi" özelinde daha kapsamlı bir literatür taramasının günümüz i'câz çalışmalarına müspet katkısı olacaktır.

Kaynakça

- Askerî, Ebû Hilâl. *Mu'cemû furûki'l-lugaviyye*. thk. Beytullâh Beyât. b.y.: Muesesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1402.
- Câhuz, Ebû Osmân. *el-Beyân ve't-tebyîn*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. Mısır: Mektebetu Hâncî, 1998.
- Divlekçi, Celalettin. "Ali b. İsa er-Rummânî'nin (ö.384/994) İ'câz Anlayışı". İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 35 (2016),7-54.
- Divlekçi, Celalettin. "Hattâbî'nin (ö.388) İ'câz Anlayışı Ve Kur'an'ın İfade Biçimine Yönelik Tenkitlere Yaklaşımı". *Ekev akademi Dergisi* 18/60 (Yaz 2014), 97-124.
- Halîl b. Aḥmed. *Kitābu'l-'Ayn*. thk. 'Abdulḥamîd Hindāvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2001.
- Hattâbî, Ebû Suleymân. *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân*. Selâsu Resâil fî i'câzi'l-Kur'ân içinde. thk. Muhammed Halefullâh, Muhammed Za'lûl Selâm. Mısır: Dâru'l-maârif, ts.
- İbn Fâris, Ahmed. *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Manzûr, *Lisānu'l-'Arab*. thk. 'Abdullâh 'Aliyyu'l-Kebîr, Muḥammed Aḥmed Ḥasbullâh, Hâşim Muḥammed eş-Şâzelî. 15 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'arif, ts.
- Karacabey, Salih. "Hattâbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/489-191. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Şensoy, Sedat. "Rummânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/242-244. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.
- Yürümek ne demek TDK Sözlük Anlamı www.sozluk.gov.tr (Erişim Tarihi: 8.01.2021).